
HISTORIOGRÁFIA

A feladat a világ megváltoztatása. Mesék Marxról és a marxizmusról

Mielőtt belevágnék a könyv első két fejezetének ismertetésébe – sajnos ezúttal csak az első fejezetet tudom majd ismertetni, és az olvasó látni fogja, hogy ez sem volt kis feladat –, meg kell jegyeznem, hogy Hobsbawmnak ez volt az utolsó könyve, amely életének 94. évében jelent meg. Úgy érzem, azt is szóvá kell tennie, most, Hobsbawm halálának ügyszólván másnapján, hogy Hobsbawmot Magyarországon elég jól ismeri egy szűk olvasóréteg (természetesen a Klio olvasói), ámde elsősorban híres és elismert nagy trilógiája alapján – ugyanennek a trilógiának alapján válhatott Londonban egyetemi professzorrá, és az egyetemi akadémiai körök általánosan elismert történetírójává. Ámde ugyanakkor Magyarországon írásainak jórészt már nem fordították le, életének utolsó harminc évéből tudtommal csak két nagyobb könyvét, és ezt a kettőt sem nagyobb kiadók jelentették meg. Arról nem is szólva, hogy a brit napilapokban, illetőleg különféle periodikákban rendszeresen megszólalt, írt nagyon fontos témákról, és írt nekrológokat barátairól, amelyek „nem ismerete”, úgy hiszem, sőt meg vagyok győződve róla, hogy a magyar olvasóközönség, még inkább, az egyetemes történelem művelői számára komoly hiányt jelentenek.

Ezek előrebocsátása után, in medias res vágok bele a könyv első fejezetének ismertetésébe. Ámde valamit megint, itt is előre kell bocsátanom. Nevezetesen azt, hogy közismert, Hobsbawm ifjan, tinédzserként az 1930-as években – méghozzá Németországban – vált marxistává. Ez a szemlélete azután Angliában, pár egyetemi éve alatt még inkább elmélyült és megszilárdult. Marxhoz és a marxizmus történetéhez később újra és újra visszatért.

Ennek végigkísérésére persze ebben az ismertetésben nem térhetek ki, egyet azonban mégiscsak meg kell jelölnöm, hogy 1998-ban, a Kommunista kiáltvány 150. évfordulója alkalmából külön nagyon gondosan elemző könyvet jelentetett meg angolul, amely magyarul már szintén nem jelent meg – bármekkora is volt Hobsbawm renoméja, ekkorra már a ma-

gyar valóság megváltozott (nem Hobsbawm és Marx). Most ez a könyv valóban megdőbentett, ahogyan a szerző nagy tudással és municiózus precizitással követte nyomon a Marx előtti szocializmus történetét, illetőleg azt, hogy Marx ebből mit olvasott, mi hatott rá, az egyes írásokat miként értékelte. Hobsbawm a jól ismert módszer szerint különvetve a német filozófiai iskola és az angol politikai gazdaságtan nagy szerzőinek írásait, és itt mindjárt meg kell jegyeznem, hogy az utóbbi kérdéskörnél számos olyan angol gazdaságtörténészt, illetőleg gazdaságkutatót is megismertet, elemez, akiről többségükben nagy valószínűséggel a magyar olvasó nemigen hallott. A legnagyobb meglepetést számomra és valószínűleg más jövődöbeli magyar olvasó számára is az a fejezetrészt fogja jelenteni, amelyben a szerző az úgynevezett „francia szocializmus” elméleti alkotóinak, illetőleg gyakorlati művelőinek életútját, munkásságát és Marxra és Engelsre gyakorolt hatását elemzi.

Néhány szót kell szólnom a könyv bevezetőjéről is. Ebben a szerző ugyancsak leszögezi, amit már néhány szóban jeleztem, hogy fél évszázadon keresztül foglalkozott Marx-szal és a marxizmussal, majd nyomtatékosan aláhúzza, hogy a marxizmus története Marx halálának 100. évfordulója idején minden bizonnyal az új korszak kezdetével új megvilágításba kerül. Ehelyütt megjegyyezte, hogy az évfordulón, 1983-ban az ITH, vagyis a Nemzetközi Munkásmozgalom történetíróinak ausztriai, bécsi központú nemzetközi szervezetének linzi konferenciáján ő tartotta a bevezető előadást (amely egy évvel később nyomtatott formában meg is jelent). E bevezetőben, ahol érinti, hogy a Marx utáni nemzedékekben kik foglalkoztak alaposabban a marxi szellemi hagyaték történetével, Hobsbawm egyedül Antonio Gramsci nevét és munkásságát emeli ki. (Ezt a leszűkítést a magam részéről nem tartom elfogadhatónak, talán nem is kell magyaráznom, hogy miért.)

A bevezetőben leszögezi, hogy a könyvet kiknek szánja: a szakértőknek, a szélesebb érdeklődő közönségnek, és tisztában van azzal, hogy a rokon-szenvezők mellett sokkal szélesebb a tábora az antimarxistáknak. Bevezetőjében gondolatsorát azzal zárja: a marxizmus az elmúlt 130 évben nagy szerepet játszott az emberek gondolkodásában, sőt a valóságban is. Most ő ezzel a munkájával azt is elő kívánja segíteni, hogy olvasói újra átgondolhassák eddigi ismereteiket, már csak azért is, mert meg van győződve arról, hogy a marxista gondolatok a XXI. században is tovább élnek majd.

A könyv első fejezetének címe így hangzik: Marx napjainkban. Ebben a fejezetben visszatér arra, hogy Marx életében befolyása még nagyon gyenge volt abban az országban is, ahol élt, vagyis Nagy-Britanniában, noha ott

alakult meg az I. Internacionálé, amelyben mégis jelentős szerepet játszott. Halála után azonban már hatása jelentős volt Európa számos országában. Hobsbawm ehelyütt megállapítja, hogy 1918 után számos szocialista párt került kormányra is, ezek a pártok jórészt azonban elhatárolódtak a marxizmustól (ezt az állítását a magam részéről túl általánosnak és leegyszerűsítőnek vélem). Erre a korszakra vonatkozóan hozzáfűzi, hogy a forradalmi szellemiségű pártok a nem demokratikus országokban és a harmadik világban jöttek létre. Utal arra az ismert tényre, hogy Marx halála után 70 évvel a világ lakosságának 20 százaléka élt olyan országban, ahol a marxizmus volt a hegemon, ám később ezekben az országokban a vezető pártok ideológiája „drámaian” megváltozott. (4. o.)

A 20. kongresszust követő évekre, a hrucsevi időszakra vonatkozóan jelzi, hogy volt egyfajta marxista élénkülés, de az utolsó 20 évben általában halottnak tekintették. (Ezt az általánosítást ismét túlzottnak vélem.) Majd már ő idézi az újabb közvélemény-kutatásokat Nagy-Britanniából és Németországból, ahol pontosan az ellenkező adatok bizonyítják, hogy Marx mennyire népszerű. (7. o.)

A fejezetet mintegy azzal zárja, hogy noha az 1990-es években jelentek meg fontos munkák, így a már jelzett, általa írott, a Kommunista kiáltványról szóló műve, valamint *Jacques Attali* könyve, az igazi fordulatot minden bizonnyal a mostani, a 2007–2008-ban kezdődött pénzügyi-gazdasági világválság hozza meg, amikor Marxot még inkább újra felfedezik, de ez már a XXI. század problémája és marxizmusa lesz, amely más, mint a XX. századé. (6. o.)

Hobsbawm kitér arra, hogy a marxizmus első válsága még az 1890-es évek végén kezdődött, akkor, amikor még sokan a szocialista mozgalom vezetői, illetve gondolkodói közül még személyesen ismerhették Marxot, illetőleg Engelst, de ez a válság igazából már a XX. századra terjedt át és vált jelentősebbé.

Ezt a gondolatot folytatva tér ki arra, hogy az I. világháború kapcsán felvetődő új kérdések, így a háborús gazdaság és a munkásmozgalom, illetőleg a szocializmus viszonya, ugyanúgy, mint a háború utáni új, nagy problémák már nem egyszerűen a marxi elmélet, illetőleg a marxi útmutatások nyomán válaszolódtak meg. Ez már teljesen új korszak volt. A könyvben igen lényeges kérdésekre reflektál, így arra, hogy a kapitalizmus elérte a végső fejlődési szakaszát, amivel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy ez a tétel nem Marxtól származik, és a helyesbítés során kitér a szovjet tapasztalatokra a 20-as, 30-as években, és újra világosan körvonalazza, hogy mi volt Marx álláspontja a kapitalista rendszer válságaival és a szocialista fejlődés lehe-

töségével kapcsolatban. (6–8. o.) A szovjet fejlődésről írva hangsúlyozza, hogy végeredményben az I. világháború hadigazdaságát átörökölve, hirtelen és gyakorlati lépéseket kellett tenniük anélkül, hogy a gazdaságpolitikát elméletileg kidolgozhatták és kidolgozták volna (erre kevés kísérlet történt), és a szovjet fejlődést egészében úgy jellemezte, hogy „a szovjet gazdaság és gazdaságpolitika nem jutott el a valóság elméleti tisztázásáig, megmaradt a bürokratikus kollektív tulajdonrendszer keretein belül.” (9. o.) A továbbiakban újra nagyon tömör fogalmazást találhatunk az 1945 utáni szociáldemokrata pártok gyakorlatáról (pusztán néhány mondatot – feltehetően emiatt, szerintem ezek nem is pontosak) majd az 1945 utáni gyakorlatot illetően a Brit Munkáspárt esetében jellemzőnek elméletileg *Crosland* munkáját tekintette, aminek alapján úgy ítélte, hogy a brit LP és általában a szociáldemokraták számára ekkor már a gazdasági javak bőségének megteremtése volt a fontos, és ez nem marxi gondolat.

Az 1970-es évektől eluralkodott a neoliberális felfogás, a gyakorlatban pedig az állami gazdasági beavatkozások felszámolása – aminek bírálata nem egyszerűen szocialista alapon történt meg.

Az, hogy a szovjet rendszer összeomlott, és ugyanakkor a szociáldemokrácia is „demoralizálódott”, olyan eredménnyel járt, hogy a XX. század „szocializmus-vitái” is lekerültek a napirendről. (11. o.) Mindennek ellenére, Marx mint gondolkodó, elfogadott és elismert nem csak a huszadik, de még a huszonegyedik század számára is.

Hobsbawm végigfuttatja gondolatait a XX. század történetén, mondatai minden egyes esetben különböző korok és országok alapkérdéseit érintik (ezeket felidézni itt persze nincs módom) – hangsúlyozva, hogy sem a Szovjetunióban, sem a szociáldemokrata mozgalomban nem születtek meg a megfelelő marxista elméleti elemzések, majd felteszi a kérdés: ezek után Marx mit jelent a XXI. század számára. Mindjárt pontosít: nem egy párt, hanem az emberiség számára. „Mint filozófusra? Mint közgazdászra? Mint a modern társadalomtudományok szülötyjára, vagy pedig az emberiség történetének megértőjére és magyarázójára?” (tekintsünk Marxra?) „Mindez igaz, ám Attali joggal állapította meg, hogy Marx egyik fő jellemzője az egyetemes megértése mindennek, az összes felso-rolnak.” (12–13. o.)

„Teljesen világos, hogy Marx egyes tételei mára már nem érvényesek, elavultak. Az is evidens, hogy munkáinak jó része nincs befejezve, és egyesek közülük állandó továbbírásra készültek és szorulnak. Ma már kevesen gondolják, hogy Marx gondolatait dogmaként lehet kezelni. Egy ilyen dogmatikus kezelés Marxot magát is meglepné és sokkolná. De az

is meglepné, hogy egyesek közelítenek hozzá, hogy van egy helyes és egy nem helyes marxizmus. Kutatásai különféle értelmezéseknek és távlatoknak nyitnak teret. Így Marx maga felvetette, hogy Nagy-Britanniában és Hollandiában szó lehet a szocializmusba való békés átmenetről, miként hangsúlyozta, hogy az orosz falusi obscsinákból is átfejlődés lehet a szocializmusba.” (12–13. o.)

Ezt az óriási korszakot átívelő fejezetét Hobsbawm azzal zárja, hogy azt persze még nem lehet tudni, hogy a XXI. század története miként alakul, de az bizonyos, hogy a marxi gondolatok és kérdések nagy többséget változtatlanul újra fel lehet és kell tenni, ebben az új században is. (14. o.)

A könyv második fejezete a Marx előtti szocializmus és szocialisták, „az előfutárok” történetével foglalkozik. Ez az a fejezet, amelynek jó néhány oldala igazán lenyűgözött.

Hobsbawm mindenekelőtt pontosít, rögzíti, hogy Engels 1842-ben, Marx pedig 1843 vége felé „jutott el a kommunizmusig”. Ugyanitt a német előfutároknál persze szól Wilhelm Weitlingről, aki „megelőzte” őket (Weitling írásait többször is megjelentették magyarul), másfelől pedig Moses Hessről, akiről – az a gyanúm – a magyar olvasók jobbra csak a Marx–Engels-levelezésben olvashattak, és az ő személyes munkássága valószínűleg még megörökítésre vár (Németországban most írtak róla, szépen, születése 200. évfordulóján).

Hobsbawm felidézi az ismert tényeket, hogy az 1840-es években a szocialista gondolatoknak egyfajta virágkora volt, nemcsak Németországban, hanem Franciaországban, Nagy-Britanniában és az USA-ban is, de ez nála itt csak előrevetített megállapítás (17–18. o.), mindegyre később majd visszatér. Ellenben megállapítja, hogy Marx alaposan ismerte a régi antik és középkori utópistákat, így Platont, persze Morust, de hozzáfűzi, hogy Campanella munkája állt szívéhez legközelebb. Megemlíti, hogy Morus Utópiáját Engels is fontos munkának tekintette, hozzáfűzve, hogy az angol politikai élet gyakorlatában, az angol forradalom idején a „shakerek” Morus gondolatit próbálták a gyakorlatba átültetni. Az angolok XVII. századi szellemi örökségét illetően megjegyzi, hogy ebben az időben sokan gondolkodtak hasonlóképpen, ezek között voltak keresztény szocialisták, akik ugyanúgy marginalizálódtak, miként az egyáltalán nem keresztény filozófusok. Itt megemlékezik Locke-ról, Sismondiról, és Helvetiusról (az utóbbiak persze nem angolok).

Átugorva a XVIII. századba megállapítja, hogy sok értelmiségi, amikor beleütközött a kialakuló tőkés társadalom sokak által kiválóan megörökített visszásságaiba, akkor vissza kívánt nyúlni a régi korok idealizált „valósá-

gába”, többek között ezt tette Rousseau is, akivel Hobsbawm hosszabban foglalkozik. Hobsbawm visszautal arra, hogy Marx és Engels e régi korok „képződményeivel”, miként a faluközösségekkel is (amelyeket sokan idealizáltak) igazán sokat foglalkozott – különösen Engels írásai jelentek meg nagyon sok kiadásban –, ami viszont a XVIII. század végi utópistákat illeti, miként Hobsbawm hangsúlyozza, Fourier volt az, aki ezzel a szemlélettel határozottan szakított, s a régi korokat egyáltalán nem idealizálta.

Az új fordulatot az enciklopédisták hozták meg, ők jelentették a racionalizmus győzelmét, amit Engels nagyon határozottan az ő javukra írt. A francia felvilágosodásnak – miként Hobsbawm hangsúlyozza –, nagyon sokféle áramlata volt, köztük az is, amely egyúttal egyfajta társadalmi forradalmat sürgetett. Köztük voltak azok, akik hangsúlyozták, hogy ebben maguk az emberek tehetnek igen sokat. Fejtegetésükben persze szerepelt az a gondolat, hogy az emberi tettek, többek között az említett társadalmi forradalom új és jobb világot alakíthat ki. (Hobsbawm itt Turgot és Condorcet nevét említi.) Ez a kívánt jövőbeli társadalom persze az emberi jogok elismerésére és a szabadságra épülne (20. o.) A szabadságot többen összekapcsolják azzal, hogy az új világ egyúttal a boldogságot is felkínálja az embereknek, ehelyütt Hobsbawm utal arra: Saint Just volt az, aki ezt különösképpen hangsúlyozta.

Itt új személy tűnik fel a könyv oldalain, aki, úgy hiszem, kevésbé közismert nálunk. Jeremy Benthamról van szó, akinél Hobsbawm előljáróban megállapítja, hogy őt semmiképp nem tekinti a szocializmus előfutárának. Marx és Engels nagyon alaposan tanulmányozta munkáját, és úgy tekintették, hogy mintegy közvetítő láncszem Helvetius és Owen között, és aki kialakítója lett az angol materialista gondolkodásnak. Később a brit szocialista gondolkodók támaszkodtak rá.

Problémaként veti fel, hogy a francia felvilágosodás nagy alakjai után több évtizedes űr mutatkozik az idevágó gondolatok továbbterjedésében – a problémát jelzi, és azt is, hogy ezt ebben a kötetben ő sem fogja megoldani. Visszanyúlva a francia forradalom előtti évtizedekre, természetesen kiemeli Morellyt és Mablyt (akikről valamikor mi is tanultunk), itt azt hangsúlyozza, hogy kötetek mind ott voltak Marx és Engels könyvtárában, jól ismerték soraikat. Ebben a vonatkozásban tér a szerző ismételten vissza Rousseau-ra és gondolataira, alaposabban elemzi, de ezeknek pontos visszaadására ehelyütt igazán nem térhetek ki. Persze utal Rousseau későbbi hatására, a forradalom idején a jakobinusokéra, valamint Babeuf-ra, amelyben a szociális igazságosság, az egyenlőtlenségek leküzdése nagy szerepet játszott.

Felidézi, hogy Marx és Engels milyen sokat foglalkozott mind a francia forradalom előtti koral, mint a forradalom korával, az akkori kommunista szellemi kísérletekkel és képviselőikkel – és ezek a kísérletek újra és újra újjáéledtek, ezek után következett az 1840-es évek már említett reneszánsza. Ebben ugyanúgy szerepelt Balnqui is, mint Proudhon, akikre – a szerző hangsúlyozza – tovább hatottak Rousseau gondolatai. Ugyanakkor leszögezi, hogy noha Marx és Engels jól ismerte az 1830–40-es évek francia szocialista és kommunista előfutárait – ezeknek szellemi termékeit mégsem becsülték túl sokra, ám azt értékelték, hogy ők mutatták ki alaposan az osztályharc jelenségeit. Egyfajta leegyszerűsítést is a rovásukra írtak, és megjegyezték, hogy pontosan ez volt az, ami Fourier elválasztotta és szembeállította velük. (23. o.)

Megállapítja, hogy Marx e korszak tanulmányozása során olyan eredményre jutott, hogy míg az 1830-as évek francia gondolkodói elsősorban középosztálybeliek, és hatásuk is ebben a körben érvényesült, az 1840-es években az újak – noha gondolataikat, munkáikat nem tekintette különösebben értékesnek –, tudta és látta, hogy az ő hatásuk elérte a munkásokat, tevékenységüket ezért tartotta fontosnak. (23. o.) Megjegyzendő, éppen a franciák használták elsőként a „kommunista” terminológiát magukra nézve az 1840-es években, és ezt a németek tőlük vették át. Ám ez a mozgalom a franciáknál nagyon kis létszámú volt, igazán tömegesebb jelleget Angliában nyert. Itt tűnik fel Cabet neve, azt olvashatjuk, hogy Cabet már nem is annyira Babeuf-ra támaszkodott, nem Babeuf követője, hanem az angol tapasztalatokra, ám Hobsbawm végül mégis egyértelműen az utópista szocialisták közé sorolja (24. o.)

A kötet szerzője megkülönbözteti a szocialista és a kommunista irányzatot, s úgy ítéli, hogy a kommunista volt már ebben az időben az értékesebb, az inkább kritikai és elemző.

A saint-simonistákról szólva megállapítja, hogy azok jobban érdeklődtek a gazdaság és a gazdaság kollektív irányítása, mint a szövetkezeti és más, alulról kiépített szervezetek megoldása iránt. Velük szemben az owenisták voltak azok, akik magukat már nyíltan szocialistáknak nevezték, és akik éppen az alulról kiépítendő szervezetekre kívántak támaszkodni. E nyomon megkülönbözteti meg az utópisták körében a kritikai és a programot adó irányzatot. Marxot és Engelst – hangsúlyozza – elsősorban a második irányzat érdekelte, ezért követték nyomon alaposan az angol politikai-gazdasági iskola alkotásait, valamint a gyakorlatban létrejött kommunákat, amelyek főként az USA-ban születtek meg. Ismeretes, hogy Angliában és Franciaországban is létrejöttek ilyen szövetkezetek, ez utóbbiakat tanulmányozva írta meg Louis Blanc a maga munkáit. Megállapítja, hogy ez utóbbiakat Marx

nem tekintette igazán fontosnak, annál inkább Fourier írásait, amelyek a szövetkezetekkel is foglalkoztak, továbbá Saint-Simonét a gazdaság irányításáról és az állam szétveréséről. (26. o.)

Pontosan nem deríthető ki, hogy Marx és Engels gondolkodására az egyes utópisták mikor és milyen mélységben hatottak, az azonban jól ismert tény, hogy közülük hármat tartottak különösen gazdagnak és fontosnak: Fourier-t, Saint Simont és Owent. E tekintetben hangsúlyozza azt is, hogy Engels, aki, mint ismert, ifjúságától Angliában élt, jobban ismerte, és kapcsolatot is tartott az owenistákkal.

Engelst az is befolyásolta, hogy Owen nagyon érthetően és gazdaságilag is megalapozottan írt a maga utópia-elképzeléséről. Owennek az 1820–30-as években volt bizonyos munkástámogatottsága, ezt Engels nem ismerte, mivel már csak az 1840-es években találkozott Owen írásaival. Vele szemben Marx úgy ítélte, hogy Owen elméletileg a franciák szintje alatt marad.

Jól ismert, hogy Engels készített átfogó írást a korai utópistákról, de feltűnő, hogy miközben elismerően szólt Saint-Simonról, a későbbi saint-simonistákról, így Enfantinról már nem emlékezett meg. Saint-Simonnak briliáns stílusa, hatása sokáig tartott, így Angliában Carlyle-ra, John Stuart Millre, valamint Heinére. (28. o.) Ezek a munkák és emberek a romanticizmus korában hatottak – napjainkban ez a korszak már nagyon messze van a mai olvasótól.

Saint-Simonnál maradvra Hobsbawm hangsúlyozza, hogy ő tagadta a francia forradalom pozitív örökségét, és a híres „egyenlőség”-követelést megvalósíthatatlannak ítélte. Ehelyett a termelékenység alapján kívánt szociális reformokat és gondoskodást, és a termelékenység biztosítására a munkások és a vállalkozó tőkésék mellett fontos felhajtó erőnek ítélte a technikusokat, a mérnököket és a tudomány művelőit. (29. o.) Ugyancsak Saint Simon volt az, aki már akkor felfigyelt a tőkés rendszer belső anarchiájára, és pontosan ezért tartotta szükségesnek a tervezést, az irányítást.

Külön figyelmet érdemel, hogy Saint-Simonnak voltak a francia történelemről leírt megfigyelései is. Így ő írt már a feudalizmus korától kezdődően az osztályellentétekről, megkülönböztette a feudális uralkodó osztályt, a burzsoáziát és a proletariátust, írt a francia forradalomról, és leszögezte, hogy forradalom nyomán csak a burzsoázia nyert, a proletariátus nem.

Engels nagy elismeréssel írt Fourier szellemességéről, dialektikus gondolkodásáról, arról a képességéről, ahogy a tőkés társadalmat elemezte és bírálta, és ahogy az osztályellentéteket a történelmi múlt elemzésénél alkalmazta. Ugyanakkor Fourier a többi utópistával szemben pesszimista volt

a haladás kérdésében, átvette a rousseau-i gondolatot, hogy az emberiség hibás útra tért, amikor a civilizációt választotta. Pesszimista volt az ipari fejlődés következményeit illetően is, de azt is látta, hogy a történelem kerekét nem lehet visszafelé forgatni. Ugyanúgy kételkedett a forradalom jakobinus tradíciójában, érvényesülésében és magában a demokrácia érvényesülésében is.

Fourier fellépett a nők emancipációja, és egyúttal a szexuális szabadság érdekében, mint ahogy minden ember emancipációja érdekében is. A nők emancipációja terén volt a legradikálisabb és a legnagyobb hatású.

Az emberek sokoldalú képességeinek kibontakoztatása jórészt szintén Fourier-nál lelhető meg mint célkitűzés, ami a későbbiekben erősen hatott Marxra. Fourier volt az, aki összekapcsolta a munkát és az örömet, miközben hozzátette, hogy a meglévő társadalmi rend az, ami szétválasztja a kettőt. (Engels későbbi munkáiban többször elismerően emlékezett meg Fourier-ról.)

Hobsbawm könyve következő oldalain nemcsak azt világítja meg, hogy melyek voltak az utópisták gondolatainak erényei és érdemei, hanem hiányosságokra is rávilágít, hangsúlyozza azt, hogy ezek járultak hozzá ahhoz, hogy az 1840-es években már nagyon kevésbé hatottak.

A könyvben érdekes sorokat olvashatunk Proudhonról, arról, hogy Marx miként vélekedett róla. Jól ismert Marx Antiproudhonja, ám Hobsbawm hozzáteszi, hogy miközben Marx elméletileg kevésbé tartotta értékesnek Saint-Simonnál, azt értékeli, hogy Proudhon a későbbi korszak polgári közgazdasági irányzatait bírálta.

A könyv oldalain újszerűnek hat az, ahogyan Hobsbawm bemutatja, hogy Marx mikor és miként foglalkozott az angol politikai gazdaságtan szerzőivel. Közülük kiemeli, hogy a nálunk kevésbé ismert Hodgkinnak volt jelentős hatása Marxra. Hobsbawm kitér a ricardoista iskola néhány kevésbé ismert közgazdászára, megemlékezik arról, hogy ezek a közgazdászok már a gyakorlat alapján is foglalkoztak a válságok jelenségeivel és annak okaival, és e téren sok ismeretlenebb részre bukkanhatunk a könyvben, amelyek bizonyítják, hogy Marx és Engels milyen gazdasági forrásra leltek Nagy-Britanniában.

Hobsbawm visszaautal azokra az 1840–42 között megjelent angol, francia és német könyvekre, lexikonokra, amelyekből Marx merített a különböző országok munkásosztályának helyzetét és számadatait illetően. (42. o.)

Hangsúlyoznom kell, hogy ismertetésemben csak a könyv első két fejezetével tudtam foglalkozni, de remélem így is meg tudtam győzni az érdeklődő olvasót, hogy Hobsbawm-nak ebben az utolsó munkájával is rengeteg

új ismerettel gazdagodhat és az új, finom elemzések ugyanúgy további gondolkodásra sarkallhatják, mint az olyan figyelmeztetések, ahol Hobsbawm maga emlékeztet arra, hogy itt megoldatlan problémák várnak további kutatásra.

Eric Hobsbawm: How to change the world. Tales of Marx and Marxism (A feladat a világ megváltoztatása. Mesék Marxról és a marxizmusról) Abacus, London, 2011, 470 pp.

Jemnitz János